

АЛЕНА БАРЫСЕВІЧ (г. Мінск)

ЭКЗАТЫЗМЫ Ё КНІЗЕ БЫЦЦЯ Ё ВЫДАННІ Ф. СКАРЫНЫ: ПРАБЛЕМА ПЕРАКЛАДУ І НАСЛЕДАВАННЯ

Даследчыкамі традыцыйна [1] выдзяляюцца групы лексікі, што ё любым тэксце, незалежна ад часу яго перакладу, ствараюць для перакладчыка дадатковыя цяжкасці ё пошуку эквівалентаў. Такія словы атрымалі агульную назву экзатызмаў (1, с. 181), і да іх, у прыватнасці, адносяць: геаграфічныя рэаліі (тэрміны фізічнай геаграфіі і назвы эндэмікаў), этнаграфічныя рэаліі (назвы вопраткі і абутку, будынкаў, відаў дзейнасці і г. д.) і грамадска-палітычныя рэаліі.

Паколькі прыналежнасць культуры мовы перакладу і культуры мовы арыгінальнага тэксту да аддаленых адзін ад аднаго рэгіёнаў непасрэдна ўплывае на характар цяжкасцей перакладу, перадача біблейскіх старазапаветных тэкстаў уяўляе сабой адну з найбольш складаных задач – як сёння, так і ё мінулым. У сваім выданні Кнігі Быцця Ф. Скарына сутыкнуўся з праблемай адэкватнай перадачы экзатызмаў сродкамі старацаркоўнаславянскай мовы ё яе рэгіянальным беларускім варыянце. Трэба зазначыць, што спосаб перадачы экзатызмаў можа быць адным з найважнейшых маркераў пры вызначэнні кола крыніц, на якія абапіраўся выдавец ці перакладчык. У гэтым выпадку карысным аказваецца супастаўленне перакладу з выданнямі сучаснікаў, што выйшлі друкам у дадзеным рэгіёне на працягу стагоддзя.

Пасля правядзення супастаўляльнага аналізу ё выданні Ф. Скарыны можна выдзяліць тры асноўныя падыходы да перадачы экзатызмаў: 1) самастойны ці звязаны з невядомымі крыніцамі перакладу, 2) арыентаваны на заходнюю традыцыю перакладу; 3) арыентаваны на царкоўнаславянскі пераклад.

Найбольшы навуковы інтарэс уяўляе першы падыход, пра які можна гаварыць тады, калі мы не находзім варыянтам Ф. Скарыны адпаведнікаў у выданнях яго сучаснікаў і наступцаў – ані ё польскіх перакладчыкаў, ані ё Бібліі І. Фёдарова.

У вершы 4:21 у Ф. Скарыны [3] сустракаем выраз *отець гудущих в гусли и в органы*, пры аналізе якога можна выявіць, што гэта – камбінацыя “ўсходняга” і “заходняга” варыянтаў перакладу. Так, у выданні І. Фёдарова [2] сустракаецца іншае спалучэнне назваў музычных інструментаў - *показавым пѣвницю и гусли*, а ё сучасных польскіх перакладах, і ё прыватнасці, у больш познім выданні Я. Вуека [8] усё ж сустракаецца корань *арган* – *organist*. У тэксце Ф. Скарыны з’яўляецца слова *горницы* (6:16), (пар. з выданнем І. Фёдарова: *полати и предѣлы въстропы*), *мұлы* (12:16) (ва ўсіх польскіх выданнях у гэтым версэце паслядоўна фігуруюць *oślice*). Ф. Скарына – адзін з невялікай колькасці перакладчыкаў, што не ідзе механічна ўслед за граматыкай арыгінальнага тэксту: напрыклад, толькі ё яго з’яўляецца слова *голуб*: *Потомъ выпустилъ голуба* (8:8); - у польскіх перакладах гэтага перыяду, а таксамаў выданні І. Фёдарова мы ўсюды сутыкаемся з паслядоўна праведзеным уплывам лацінскай мовы – *columba*: *И посла голубицу* (8:10). Прыналежнасць гэтага слова да жаночага роду адлюстравана і ва ўсіх пазнейшых польскіх перакладах праз польскі эквівалент *gołębica*.

У вершы 35:4 у польскіх перакладчыкаў узнікаюць спрэчкі ё адносінах да перадачы габрэйскай лексемы са значэннем ‘*фісташкавае дрэва*’. Напрыканцы XVI стагоддзя ё большасці перакладаў (Я. Вуек, Я. Леапаліта) у гэтым кантэксце з’яўляецца неадаптаванае слова з Вульгаты: *at ille infodit ea subter terebinthum; on*

wkopał ie pod *Terebintem* [8]; a on zakopał ie pod *Therebintowym drzewem* [7]. С. Будны і І. Фёдараў імкнуцца наблізіць іншаземную рэалію да знаёмых чытачу назваў дрэў: у *zakrył ie Jaakob pod dąb* [6]; **Исъкрыа іаковъ поддубомъ** [2]. У Скарыны з'яўляецца іншая назва – **Тогда Иковъ закопалъ є подъ древомъ Смырковымъ** [3], якую варта ў дадзеным кантэксце лічыць самастойным варыянтам.

Прымяняе – свядома ці не — беларускі першадрукар і такі метада перадачы экзатызмаў, як іх звычайны пропуск, пар.: (43:11) *modicum resinae, et mellis, et storacis, stactes, et terebinthi, et amygdalarum; trochē resiny, y miodu, y storaku, stakty, y terbintu y migdalów. (Reziny, miodu i storaku. (...) Storak drudzy rozumieją być korzenie, ale i tego sami Żydowie nie wiedzą.)* [8]; *Trochē wonnei żywice, Miodu, Storaku, Mirry, Therebintowey żywice y Migdalow* [7]; *trochē balsamu, y trochē miodu, korzenia y Mastyki, Orzechow i Migdalow* [6]; **Нечто Ладану, ИМеду Мирры ИБалсаму Имигдаловъ** [3]; **смола, медъ, нѣмїама и инстакти итеревинѣу юрѣхїю** [2]. Як вынікае з прыкладаў, тут першадрукар проста пазбыўся таго, чаго не можа перакласці ў сувязі з тым, што ў тэксце перад намі – сапраўдныя назвы эндэмікаў.

Ф. Скарына прапануе і сваю, арыгінальную, альбо, прынамсі, такую, якая не сустракаецца ў ніводным іншым геаграфічна блізкім перакладзе, версію назвы мандрагоры – **таблока добровоннаа** (30:14 і наст.). Сучаснікі Ф. Скарыны ў гэтых кантэкстах прапануюць выкарыстоўваць транслітэрацыю з грэчаскай альбо габрэскай моў альбо дыялектызмы: *część z Mandragor* [8]; *kęs pokrzyku* [7]; *dudaimow* [6]. У Ф. Скарыны тут сутыкаемся са спробай прымянення такога метада перадачы экзатызмаў як пераклад з тлумачэннем.

Прыкладаў блізкасці скарынінскага тэксту да ўсходнеславянскага варыянту перакладу з пункту гледжання тэхнікі перадачы экзатызмаў няшмат: **Навезали суть листиа смоковнаго** (3:7); **Виноградъ** (9:20), **Несучи ветьку масличную листомъ зеленымъ** (8:11). У апошнім прыкладзе ў І. Фёдарава значэнне перададзена трохі інакш: **Имѣаше сучецъ масличенъ сълиствиенмъ**. У знакамітым фрагменце пра Ісава і Якава адрозненні паміж варыянтамі, што сустракаюцца ў тэкстах выданняў Ф. Скарыны і І. Фёдарава, маюць хутчэй словаўтваральны, чым лексічны характар: **Итакo взавъ хлеб иварение сочевици** [3], **іаковже дастъ ісаву хлѣбъ ивареніє сочевно** [2] (25:34).

Найбольш цесную сувязь перакладу Ф. Скарыны перадусім з заходнімі ўзорамі, якія выконваліся на падставе Вульгаты, даследчыкі [5] тлумачаць тым, што беларускі першадрукар карыстаўся чэшскім выданнем Бібліі – так званай “Венецыянскай Бібліяй” [5]. Матэрыял аналізу спосабаў перадачы экзатызмаў адназначна пацвярджае слушнасць гэтай высновы. Нягледзячы на тое, што ў рамках дадзенага даследавання мы не праводзім супастаўлення з чэшскім тэкстам, аднак можна праілюстраваць правільнасць высноў шэрагу вучоных, абапіраючыся на іншы тэкст – польскае каталіцкае выданне перакладу Бібліі, выкананае Янам Нічам з Львова (Леапалітай) у 1561 годзе. Пры параўнанні лексічных варыянтаў, запрапанаваных Ф. Скарынаю, з адпаведнікамі ў тэкстах Я. Вуека, С. Буднага, Я. Леапаліты і І. Фёдарава высвятляецца, што амаль ва ўсіх выпадках разыходжанняў выданняў Я. Леапаліты і Ф. Скарыны з тэкстамі сучаснікаў, паміж сабой іх варыянты супадаюць. Характэрным прыкладам з’яўляецца кантэкст 3:7, дзе габрэйская лексема *לילה* ‘паясы’ толькі ў Я. Леапаліты перададзена як *winników*, і таксама ў Ф. Скарыны: **Инаделали собѣ вениковъ** (3:7). Паводле крытэрыя

способу перадачы экзатызмаў гэта два найбольш блізкія выданні (6:14): **и клеємъ помажешъ/у okligisz** (у выданні І. Фёдарова – **ипосмолши**).

Ф. Скарына ідзе ўслед за лацінскім і – шырэй – заходнім адпаведнікам і пры перадачы слова *алтар* (8:20): **Олтарь** знаходзім у яго выданні, таксама як і ва ўсіх польскіх перакладах, падчас калі ў І. Фёдарова выкарыстана зусім іншая лексема – **трэбникъ**. Дарэчы, эквівалентам з гэтым жа каранем І Фёдараў перадае і вельмі істотнае ў біблейным кантэксте *victimam holocausti* (22:8) – **овча еже натреву**. Ф. Скарына ўводзіць у тэкст кальку з грэчаскага слова, як і ўсе яго заходнія калегі (22:8): *Bóg opatrzy sobie ofiarę całopalenia* [8]; *Bog opatrzy sobie ofiarę zupełnie goraiącą* [7]; *Bog opatrzy sobie bydłę na całopalenie* [6]; **Богъ найдетъ себѣ приносъ всегосозжениа** [3]; **Бъ даоузритъ себѣ овча еже натреву чадю** [2].

Характэрныя і тыя істотныя адрозненні, якія ўзнікаюць у некаторых кантэкстах паміж выданнямі Ф. Скарыны і І. Фёдарова, прычым першае аказваецца заўсёды звязаным з шырокім заходнееўрапейскім кантэкстам біблейскіх перакладаў (30:37): *Jakob tedy nabrawszy prętwów topolowych zielonych, y migdalowych, y iaworowych* [8]; *Tedy nabrawssy Jakob prętwow Thopolowych zielonych, y Migdalowych, y Jaworowych* [7]; *Zaś Jaakob nabral prętwow topolowych zielonych, y Migdalowych, y Kasztanowych* [6]; **Тогда набрав Яковъ прѣтовъ Топольвыхъ зеленыхъ и мигдаловыхъ иаворовыхъ** [3]; **Взаже иаков себѣ жезлъ стѣракниинъ норѣховъ ирепиненъ** [2].

Спіс літаратуры:

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. М. – СПб., 2004.
2. Библия. Острог, 1581.
3. Библия / пер. і камент. Ф. Скарыны. Мінск, 1990–1991. Т. 1.
4. Тора (Пятикнижие Моисеево). Под общей редакции проф. Г. Брановера Шамир, Москва 1993.
5. Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1988.
6. Biblia. To iest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z języka Ebreyskiego, Grecskiego y Łacińskiego na Polski przelożone. Nieśwież, 1572.
7. Biblia. To iest, Księgi Stharego y Nowego Zakonu na Polski ięzyk, z pilnością według Łacińskiey Bibliey od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyiętey, nowo wyložona. Kraków, 1561.
8. *Wujek, Ks. J.* Biblija To jest Księgi Starego i Nowego Testamentu według łacińskiego przekładu starego w kościele powszechnym przyiętego na Polski język znowu z pilnością przelożone, z dokładaniem tekstu Żydowskiego i Greckiego i z wykładem Katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerstwom tych czasów należących. Kraków, 1599.